

طرحنامه کرسی ترویجی

عنوان: اعلامیه اسلامی حقوق بشر دوستانه: ضرورت و بایسته ها

غلامعلی قاسمی-استادیار دانشکده حقوق دانشگاه قم

ناقدان:

دکتر سید احمد حبیب نژاد

استادیار دانشکده حقوق پردیس فارابی دانشگاه تهران

دکتر محسن قدیر

استادیار دانشکده حقوق دانشگاه قم

بهمن ۱۳۹۵ دانشگاه قم

مقدمه

حقوق بین الملل بشردوستانه مقررات ناظر بر رفتار نیروهای متخاصم در زمان جنگ است که حق طرفین درگیر را در بکارگیری شیوه ها و ابزار جنگی محدود ساخته و از افراد و اموال غیر نظامی در زمان جنگ حمایت می کند. این مقررات در قالب اسناد بین المللی اعم از معاهدات، اعلامیه ها و دیگر اسناد شکل گرفته است و بخش زیادی از آن نیز جنبه عرفی پیدا کرده است. در یک دسته بندی متعارف، قواعد و مقررات این شاخه از حقوق به دو بخش "حقوق لاهه" و "حقوق ژنو" تقسیم شده است. حقوق لاهه اشاره به مقرراتی است که در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم در لاهه هلند منعقد شده و ناظر به محدودیت در کاربرد تسلیحات و شیوه های جنگی است. ممنوعیت تولید و کاربرد برخی سلاح ها مانند سلاح های میکروبی یا محدودیت در کاربرد انواع مین بخشی از این قاعد است. "حقوق ژنو" ناظر به حمایت از اشخاص و اموال غیر نظامی است که بطور عمده در کنوانسیون های ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل های الحاقی ۱۹۷۷ شکل گرفته است. این حمایت شامل کسانی است که

در جنگ شرکت ندارند چون جمعیت غیر نظامی و کسانی که در جنگ شرکت داشته ولی از این مشارکت بازمانده اند مانند مجروحان و اسیران جنگی. همچنین اموال غیر نظامی از قبیل آبها، حیوانات و بطوکلی محیط زیست نیز مشمول این حمایت هستند. حمایت مورد نظر در حقوق بشردوستانه بدین معنی است که این اشخاص و اموال هدف نظامی نیستند و نباید آماج حملات نیروهای متخاصم قرار گیرند. حقوق بشردوستانه اگر چه نتوانسته است مانع بروز جنگ شود لکن در کاهش آلام جنگ و حمایت از قربانیان آن موفقیت زیادی داشته است. علیرغم عضویت کشورهای اسلامی در اسناد بین المللی بشردوستانه بویژه کنوانسیون های ژنو ،

به دلیل حوادث تلخی که در مخاصمات مسلحانه چند سال اخیر در عراق، سوریه، لیبی و یمن رخ داده است ، میزان پایبندی جوامع اسلامی به مقررات بشردوستانه در افکار عمومی جهانی مورد تردید قرار گرفته و تبلیغات وسیعی علیه اسلام و مسلمانان انجام شده است. از این گذشته تلفات و خسارات جانی و مالی ناشی از این حوادث نیز قابل اغماض نیست و جوامع مسلمان باید تدابیر لازم را برای کنترل این وضعیت و پیشگیری از تکرار آن اعمال نمایند. ارائه دهنده این تحقیق، ترویج و اعلام پایبندی کشورهای اسلامی به حقوق بشردوستانه را در چارچوب اصول و ضوابط اسلامی را یک ضرورت دیده و امکان سنجی صدور اعلامیه اسلامی حقوق بشردوستانه را مورد بررسی قرار داده است. بنابر این، علاوه بر بحث از ضرورت این اعلامیه، در پی تبیین این مساله هستیم که از لحاظ منابع فقه اسلامی و نیز سازکارهای موجود در کشورهای اسلامی، امکان صدور چنین اعلامیه ای چگونه است؟ و در صورت ضرورت و امکان آن، چه ملاحظات مهمی باید مورد توجه قرار گیرد؟

۱- ضرورت

ضرورت تنظیم و صدور اعلامیه اسلامی حقوق بشردوستانه در دوجنبه آثار اجرایی و تبلیغاتی قابل بررسی است.

۱-۱- کمک به اجرای ملی حقوق بشردوستانه در کشورهای اسلامی

اجرای ملی حقوق بشردوستانه مجموعه ای از اقدامات مانند آگاهی بخشی و آموزش عمومی، تنظیم دستورالعمل برای نیروهای مسلح در خصوص رعایت حقوق بشردوستانه، تصویب قوانین و مقررات لازم برای اجرای این حقوق است. صدور اعلامیه اسلامی نوعی زمینه سازی و فراهم کردن مقدمات فکری و عملی برای اجرای ملی است زیرا اعطای صبغه دینی و اسلامی به این قواعد در جوامع اسلامی علاوه بر کمک به رعایت این حقوق، جنبه پیشگیری نیز دارد.

۱-۲- آثار تبلیغاتی و دفاع از حیثیت اسلام و کشورهای اسلامی

خشونت مفرط گروه های تکفیری و تروریستی مانند داعش علیه غیر نظامیان، اسیران، زنان و کودکان بویژه علیه اقلیتهای مذهبی و قومی در جنگ های داخلی در عراق، سوریه و دیگر مناطق به نام اسلام و تمسک به منابع اسلامی حجم وسیعی از تبلیغات علیه اسلام و جوامع مسلمان رادر پی داشته است. این در حالی است که تاریخ و فرهنگ اسلامی نشان می دهد مسلمانان بویژه در صدر اسلام، مناسب ترین رفتارها را با غیر نظامیان، اسیران و حتی محیط زیست در خلال جنگ ها داشته اند و منابع فقه اسلامی نیز مستندات مهم و با ارزشی در این زمینه دارد. از این رو دفاع از حیثیت و فرهنگ اسلام از طریق تبری جستن از اقدامات این گروه ها، محکومیت آنها و ترویج فرهنگ صحیح اسلام در این زمینه است. اعلامیه اسلامی حقوق بشردوستانه به تحقق این هدف کمک می نماید.

۲- امکان سنجی صدور اعلامیه اسلامی حقوق بشردوستانه

این مطلب مهمی است که بدانیم آیا میزان سازگاری محتوای اسناد بین المللی حقوق بشردوستانه از جمله کنوانسیون های ۱۹۴۹ ژنو با مبانی اسلامی در حدی است که بتوان این چنین اعلامیه ای را صادر کرد و ادعا کرد که فقه اسلامی دارای یک نظام حقوق بشردوستانه است؟ از این گذشته، سازکار لازم در جوامع اسلامی و کشورهای مسلمان برای انجام آن وجود دارد یا نه؟

۱-۲ حقوق بشردوستانه در منابع فقه اسلامی

مقررات بشردوستانه مندرج در اسناد بین المللی مبتنی بر اصولی چون اصل تفکیک و اصل منع زجر بیهوده است که محور و مبنای این اصول نیز به کرامت انسان و جایگاه والای او برمی گردد. این جایگاه و کرامت انسان ریشه در اخلاق و آموزه های ادیان توحیدی دارد که برای بشریت توسط انبیا و مصلحان هدیه شده است. علاوه بر این، در آیات قرآن و سنت معصومین علیهم السلام، شواهد مهمی وجود دارد که اصل تفکیک و دیگر اصول حقوق بشردوستانه را به رسمیت شناخته است. و اندشمندان مسلمان به تفصیل از آنها سخن گفته اند. ما تنها برای نمونه به چند مورد اشاره می کنیم.

۱-۱-۲ اصل تفکیک بین اهداف نظامی و غیر نظامی در قرآن

-وقاتلوا فی سبیل الله الذین یقاتلونکم ولا تعتدوا ان الله لا یحب المعتدین بقره/۱۹۰

در راه خداوند با کسانی که با شما می جنگند، بجنگید و تعدی ننمایید همانا خداوند تجاوزکاران را دوست ندارد.

مستفاد از تفاسیر متعدد، طبق مدلول این آیه جنگ اختصاص به کسانی دارد که عملاً درگیر جنگ هستند. بنابراین این افرادی که نظامی نیستند یا کسانی که قادر به جنگ نیستند مانند زنان و کودکان، پیرمردان و مجروحان و یا اسیران مورد حمایت هستند و نیروهای جهاد کننده حق تعرض به آنان را ندارند، در غیر این صورت عمل آنان تعدی حساب می شود و تعدی هم مطلوب خداوند و زیننده مجاهدان را خدا نیست.

۲-۱-۲ اصل تفکیک و حمایت از غیر نظامیان در سنت

--سنت نبوی چه در قالب احادیث و چه در سیره و رفتار پیامبر اعظم ص بر توجه و تاکید بر اصل تفکیک در جنگ ها حکایت دارد. روایت مشهوری وجود دارد که در کتب روایی اهل سنت و شیعه نقل شده است. بر این اساس پیامبر اسلام در شروع جنگها و اعزام مجاهدان مسلمان فرمانی را صادر و القا کرده است که به صراحت بر محتوای این اصل دلالت دارد. به نقل از منابع روایی تشیع بدین قرار است:

عن ابی عبدالله ع قال کان رسول الله ص اذا اراد ان یبعث سربیه دعاهم واجلسهم بین یدیه ثم یقول سیروا بسم الله وبالله وفی سبیل الله وعلی مله رسول الله ص لا تغلوا ولا تمثلوا ولا تغدروا ولا تقتلوا شیخا فانیاً ولا صبیباً ولا امراه ولا تقطعوا شجره الا ان تضطروا الیها..... تهذیب الاحکام شیخ طوسی، ج ۶ ص ۱۳۸-۱۳۹ و الکافی ج ۵ ص ۲۷

محتوای این روایت به اشکال دیگر در دوره خلفا نیز تکرار شده است. در سیره امام علی ع نیز به تفصیل در جنگهای سه گانه خلافت و امامت ان حضرت این اصل مورد توجه است و اهمیت ان در این نکته است که این جنگها داخلی بوده است و نمونه ای از سنت اسلامی در رعایت اصل تفکیک و حمایت از غیر نظامیان در مخاصمات داخلی تلقی می شود.

۲-۲ اصول حقوق بشردوستانه در ارا فقها و اندیشمندان مسلمان

فقهای عظام در قالب "فقه الجهاد" در قرون متوالی و در زمانی که جامعه بشری آشنایی جدی با مباحث بشردوستانه نداشت مباحث راجع به حمایت از غیر نظامیان و اداب جنگ را به تفصیل بحث کرده اند. تا جایی که می توان گفت نه تنها اصول حقوق بشردوستانه و قواعد ان در کتب فقها قابل استخراج است بلکه بسیاری از جزئیات و احکام جزئی نیز وجود دارد. فقهای معاصر نیز با توجه به نیاز زمان ورود جدی به این مبحث داشته اند که به چند نمونه اشلره می شود:

- ایت الله العظمی ناصر مکارم شیرازی از مراجع تقلید تاکنون بر چند همایش ملی و بین المللی در زمینه اسلام و حقوق بشر دوستانه اشراف داشته و انها را مورد حمایت خود قرار داده اند. بخشی از پیام معظم له به یکی از این همایش ها به قرار زیر است:

متأسفانه جامعه ی بشری در طول تاریخ شاهد جنگ های پرتلفات و خونین بسیاری بوده است و پیشرفت سلاح های جنگی و طمع روز افزون دولت های استکباری هر سال بر کمیت و کیفیت آسیب های ناشی از جنگها افزوده است. می دانیم دین مبین اسلام هیچگاه مسبب جنگ و خونریزی نبوده است. قرآن مجید با صراحت می فرماید: " وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا " اگر دشمن از در صلح در آید تو نیز از آن استقبال کن، اما بر حسب ضرورت جنگ و جهاد را در برابر متجاوزان لازم شمرده است؛ یعنی پایه ی نخستین در اسلام صلح و همزیستی مسالمت آمیز است و در عین حال دفاع مسلحانه از آئین و جان و مال و سرزمین خود در برابر دشمنان را مجاز، بلکه واجب شمرده است. اضافه بر این نبردهای مسلحانه در آموزه های اسلامی و حقوق بین المللی حتی در برابر دشمنان غدار دارای چارچوب و قواعدی انسانی است و نباید از آن محدوده فراتر رفت.

پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) به هنگام اعزام لشکر اسلام به سوی میدان جهاد همواره تاکید می فرمود که: " آغازگر جنگ نباشید، اسرا و مجروحان جنگی را به قتل نرسانید، فراریان را نکشید، آب به روی دشمن نبندید، حریم زنان و کودکان و سالخوردگان را رعایت نمایید، باغها و مزارع دشمن را تخریب نکنید" و دستورات مشابه دیگری که همه از توجه خاص اسلام به قواعد انسانی نبرد مسلحانه که از ۱۴ قرن قبل تاکنون بوده است، حکایت می کند. همان قواعدی که امروز به صورت ناقص تر در قالب کنوانسیون های بین المللی درآمده و از افتخارات تمدن امروز محسوب می شود.

ما ضمن احترام به کنوانسیون هایی که واقعاً طرفدار حقوق انسان حتی در جنگها هستند، یادآور می شویم که مهمترین ضمانت اجرای این قوانین و اصول بین المللی همان آموزه های دینی و تقوای الهی است. به یقین سربازانی که در میدان جنگ در حال پیشروی هستند، مهمترین چیزی که آنها را ملزم به عدم ارتکاب جنایت جنگی و رعایت حال غیر نظامیان و محرومان و اسرای جنگی می کند، همین تقوای دینی و خوف از مجازات الهی است و نه کنوانسیون های بین المللی.

از این رو تلفیق بین اصول دینی و حقوق بشر دوستانه در پژوهش و آموزش بسیار ضروری است و امیدواریم ثمره این گونه همایش‌ها چنین دستاورد عظیمی باشد که خدمتی شایان به جوامع بشری و اهداف اسلامی است.

ر- هبر معظم انقلاب اسلامی در پیام خود به نخستین کنفرانس بین‌المللی خلع سلاح هسته‌ای و عدم اشاعه در خصوص ممنوعیت کاربرد سلاح‌های کشتار جمعی عبارات صریح و روشنی بیان داشته‌اند و به عنوان حکم و فتوای معظم له شهرت یافته است:

ه اعتقاد ما افزون بر سلاح هسته‌ای، دیگر انواع سلاح‌های کشتار جمعی، نظیر سلاح شیمیایی و سلاح میکروبی نیز تهدیدی جدی علیه بشریت تلقی می‌شوند. ملت ایران که خود قربانی کاربرد سلاح شیمیایی است، بیش از دیگر ملت‌ها خطر تولید و انباشت این گونه سلاح‌ها را حس می‌کند و آماده است همه‌ی امکانات خود را در مسیر مقابله با آن قرار دهد.

ما کاربرد این سلاح‌ها را حرام، و تلاش برای مصونیت بخشیدن ابناء بشر از این بلای بزرگ را وظیفه‌ی همگان می‌دانیم.

۳-۲- ظرفیت‌های اجرایی صدور اعلامیه اسلامی حقوق بشر دوستانه

- ظرفیت مراکز علوم اسلامی و دانشگاه‌ها برای تهیه مستندات و تدوین مواد اعلامیه بویژه مراکز پژوهشی حوزه علمیه قم

- ظرفیت مراکز پژوهشی غیر دولتی مرتبط با حقوق بشر دوستانه مانند مرکز مطالعات تطبیقی اسلام و حقوق بشر دوستانه

- ظرفیت مراکز پژوهشی وابسته به نهادهای دولتی جمهوری اسلامی ایران مانند مرکز تحقیقات اسلامی مجلس شورای اسلامی

- ظرفیت کمیته ملی حقوق بشر دوستانه ج.ا.ا. برای پیگیری اجرای طرح

- سازکار موجود در سازمان همکاری اسلامی شامل:

مجمع فقه اسلامی برای تدوین و تنظیم اولیه

تصویب در اجلاس وزیران امور خارجه

۳-بایسته‌ها و ملاحظات پایانی

۱-۳- این اعلامیه از لحاظ محتوی و نحوه صدور نباید در مقام نفی اسناد بین‌المللی حقوق بشر دوستانه باشد زیرا اولاً مفاد این اسناد با اصول و قواعد اسلامی تعارض آشکاری ندارد ثانیاً هر گونه نفی و تردید جوامع اسلامی در خصوص اسناد بین‌المللی موجود از طریق صدور یک اعلامیه اسلامی، صحه گذاشتن بر تبلیغات اسلام‌هراسی در رسانه‌ها و افکار عمومی است و تشویقی برای گروه‌های تکفیری و تروریستی خواهد بود. بنا بر این، صدور اعلامیه اسلامی باید به منظور تاکید بر

اجرای اسناد بین المللی حقوق بشر دوستانه و اضافه کردن ظرفیت های جدید جوامع اسلامی در مسیر اجرای بهتر این مقررات باشد.

۲-۳- نهادهای جمهوری اسلامی ایران اعم از مراکز حوزوی، دانشگاهی و دستگاه های اجرایی فعال در امور بین المللی با توجه به ظرفیت عظیم مکتب اهل بیت و عملکرد مثبت ج.ا.ا در این حوزه باید اهتمام جدی در جهت تحقق این هدف ارزشمند داشته باشند

۳-۳- با توجه به مواضع برخی دولت های اسلامی شناخته شده در حمایت از پیدایش و تقویت گروه های تکفیری تروریستی انتظار نمی رود که ظرفیت سازمان همکاری اسلامی در جهت تحقق این هدف بکار رود. با این حال طرح موضوع از سوی ج.ا.ا خالی از فایده نیست بویژه نوعی دفاع از فرهنگ و تمدن اسلامی است و بیزلری جستن از اقدامات خشونت بار گروه های فوق خواهد بود.